

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР

ART HISTORY, ETHNOGRAPHY, FOLKLORE

УДК 398.8(=8.26)+[784.4+781.7](476)

Паступіў у рэдакцыю 08.06.2017

Received 08.06.2017

Н. Г. Мазурына

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск, Беларусь

ЭТАПЫ ФАРМІРАВАННЯ ВАРЫЯНТНАСЦІ НАРОДНЫХ ПЕСЕНЬ У БЕЛАРУСКАЙ ФАЛЬКЛАРЫСТЫЦЫ

Анотацыя. Рассматриваются основные этапы формирования представлений белорусских фольклористов о вариантах и вариантной природе народных песен в период с конца XVIII в. и до настоящего времени. В современной фольклористике вариантность понимают как специфическую черту фольклора, которая проявляется в существовании произведений народного искусства в вариантах. Проблема вариантности в устной традиции отличается особой многомерностью и сложностью, она может быть ориентирована на решение важнейших вопросов фольклористики самого разного профиля, и прежде всего проблем становления, эволюции и трансформации устных народных произведений. В процессе формирования проблемы вариантности в белорусской фольклористике можно выделить четыре основных периода. Сначала эмпирическим путем были открыты факты существования вариантного множества народных песен, различия местных стилей и традиций, выявлен ряд причин, что воздействуют на возникновение песенных вариантов (место, время, окружение, возраст и индивидуальные способности исполнителя, форма бытования). Внимание к явлению существования белорусского песенного фольклора в вариантах росло в тесной связи с накоплением фактического материала, ростом уровня теоретической мысли. Метод сопоставления вариантов стал одним из основных в процессе исследования проблем белорусской и восточнославянской фольклористики, выявления особенностей и закономерностей бытования фольклора.

Ключевые слова: белорусский фольклор, народная песня, вариант, вариантность

Для цитирования: Мазурына, Н. Г. Этапы фарміравання варыянтнасці народных песень у беларускай фалькларыстыцы / Н. Г. Мазурына // Вест. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2017. – № 4. – С. 75–82.

N. G. Mazuryna

Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

DEVELOPMENT PHASES OF FOLK SONG VARIANCE IN BELARUSIAN FOLKLORISTICS

Abstract. The article examines the main stages of the formation of Belarusian folklorists' ideas about the variants and variative nature of folk songs in the period from the late 18th century up to the present. In modern folkloristics, variance is understood as a specific feature of folklore, which manifests itself in that works of folk art exist in variants. The problem of variance in the oral tradition is distinguished by its special multidimensionality and complexity; it can be oriented towards resolving most important issues of various nature that persist in folklore studies, and, above all, the problems of the formation, evolution and transformation of oral folk works. Four main periods can be distinguished in the process of forming the problem of variance in Belarusian folklore. First, it was empirically found that multiple variants of folk songs and different local styles and traditions did exist and that there were a number of factors that influenced the occurrence of song variants (place, time, environment, performer's age and individual abilities, form of existence). Attention to the phenomenon of variants in Belarusian folklore grew in close connection with accumulated factual material and increasing level of theoretical thought. The variant comparison method has become a dominant one for studying problems of Belarusian and East Slavic folklore and for discovering specifics and regularities in the existence of folklore.

Keywords: Belarusian folklore, folk song, variant, variance

For citation: Mazuryna N. G. Development Phases of Folk Song Variance in Belarusian Folkloristics. *Vestsi Natsyianal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian series*, 2017, no 4, pp. 75–82 (in Belarusian).

У сучаснай фалькларыстыцы варыянтнасць разумеюць як спецыфічную рысу фальклору, якая праяўляецца ў існаванні твораў народнага мастацтва ў варыянтах. Праблема варыянтнасці ў вуснай традыцыі адрозніваецца асаблівай шматмернасцю і складанасцю, яна можа быць арыентавана на вырашэнне важнейшых пытанняў фалькларыстыкі самага рознага профілю, і перш за ўсё праблем станаўлення, эвалюцыі і трансфармацыі вусных народных твораў.

Метад даследавання і супастаўлення варыянтаў непазбежны для вывучэння амаль усіх пытанняў фалькларыстыкі, шырэй – народнай культуры. Па сутнасці, гэта агульны метады навуковага даследавання незалежна ад сферы выкарыстання. Таму тэма даследавання патрабуе, каб былі вылучаны этапы фарміравання праблемы варыянтнасці ў беларускай фалькларыстыцы. Найбольш яркая гэта можна зрабіць на прыкладзе вывучэння беларускіх народных песень. Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна было вырашыць наступныя задачы: на падставе гістарыяграфічнага агляду запісаў беларускага фальклору зрабіць дэтальны аналіз часу, прычын і характэрных асаблівасцей этапаў фарміравання праблемы варыянтнасці ў гісторыка-культурным працэсе.

Крыніцамі даследавання з’явіліся зборнікі запісаў беларускіх народных песень, у тым ліку Е. Р. Раманава, З. Ф. Радчанкі, П. В. Шэйна, М. Федароўскага, Ф. М. Калесы, М. М. Чуркіна, Р. Р. Шырмы, Г. І. Цітовіча, З. Я. Мажэйкі, У. І. Раговіча, Т. Б. Варфаламеевай, зборнікі песень серыі “Беларуская народная творчасць”, “Беларускі фальклор у сучасных запісах” і інш. Былі прааналізаваны архіўныя матэрыялы ІМЭФ імя К. Крапівы НАН Беларусі, БДПУ імя М. Танка, БДУ. Падчас даследавання выкарыстаны метады гістарыяграфічнага, параўнальна-гістарычнага і структурна-тыпалагічнага аналізу.

Прайшло амаль два стагоддзі, як пачалося сістэматычнае даследаванне і публікацыя твораў беларускага фальклору. У выніку быў сабраны надзвычай багаты матэрыял, актуальнасць грунтоўнага вывучэння якога не знікае. Беларуская народная песня заўсёды прыцягвала да сябе ўвагу многіх збіральных-фалькларыстаў, якія разумелі, што вялікая сіла яе эмацыянальнага ўздзеяння адыгрывае станоўчую ролю ў свядомым духоўным развіцці народа.

Першы этап фарміравання праблемы варыянтнасці ў беларускай фалькларыстыцы пачаўся са з’яўленнем увагі да з’явы існавання народных песень у варыянтах. Гэта адбылося ўжо на пачатку складання і развіцця фалькларыстыкі як навукі. У назіраннях першых збіральных і складальнікаў зборнікаў народных песень можна прасачыць шэраг асноўных уласцівасцей традыцыі, якія непасрэдна звязаны са з’явай варыянтнасці песень.

На пачатковым этапе збірання і вывучэння беларускай народнай творчасці адбывалася незапашванне фактычнага матэрыялу і назіранне над ім. Пачынальнікамі ў гэтай працы ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. сталі З. Я. Даленга-Хадакоўскі, П. А. Бяссонаў, М. Чарноўская, І. Шыдлоўскі. У сярэдзіне XIX ст. выходзяць працы А. Ф. Рыпінскага, А. Абрамовіча, Я. Чачота, Я. П. Тышкевіча, П. М. Шпілеўскага і Р. С. Зянькевіча.

Другі этап фарміравання ўяўленняў аб варыянтнасці пачынаецца ў 60-я гады XIX ст. Тэрмін “варыянт” у дачыненні да беларускага песеннага фальклору ўпершыню сустракаецца ў “Зборніку помнікаў народнай творчасці ў Паўночна-Заходнім краі” пад рэдакцыяй П. А. Гільтэбранта (1866), дзе пад адной вокладкай былі змешчаны варыянты тэкстаў песень, сабраных у розных месцах Беларусі рознымі збіральнікамі. Сярод іх аказаліся вельмі падобныя ці ў некаторай ступені блізкія па тэксце творы, на што і ўказваў рэдактар: “СХСІ-ая складае вельмі падрабязны варыянт да СІХ-ай” [12, с. 182]. У дачыненні да балад “Выступала чорна хмара” і “Розвівайце, сухі дубе” ён адзначае, што першы радок апошняй з’яўляецца дванаццатым радком “Выступала ...”. Нярэдка заўвагі, што пэўныя песні “маюць варыянты, якія ўжо надрукаваны ў гэтым зборніку” [12, с. 173] ці “складаюць больш ці менш поўныя і разнастайныя варыянты да №№...” [12, с. 118]. У прадмове ж рэдактара ў асноўным цікавіць вонкавае падабенства беларускай і рускай моў, што абумовіла яго жаданне прывесці, паралельна з беларускімі, варыянты са зборнікаў рускага песеннага фальклору.

М. А. Дзмітрыеў ва ўступе да “Збору песень, казак, абрадаў і звычайў сялян Паўночна-Заходняга краю” (1869) прыводзіць розныя варыянты першай строфы песні “Ой, валы мае да й паловы” ў мэтах аналізу выяўленчых сродкаў (на жаль, няма інфармацыі пра месца запісу варыянтаў).

У 1871 г. выйшла кніга “Беларускія песні з падрабязнымі тлумачэннямі іх творчасці і мовы...” П. А. Бяссонава, якая змяшчае каштоўныя нарысы, дзе шмат разважанняў наконт асноўных уласцівасцей народнапесеннай традыцыі, непасрэдна звязаных са з’явай варыянтнасці песень. Аўтар даследуе “творчую мову” і робіць спробу прасачыць яе шлях ад узнікнення і да сучаснасці. Ужо сабраны матэрыял даследчык правяраў, “на месцы чытаў ці пераказваў сялянам, каб выклікаць успаміны, далейшыя рознагалосці (варыянты), дапаўненні і тлумачэнні; сяляне некаторых слоў і абаротаў з песні самі не разумелі, тлумачыць адмаўляліся ці рабілі гэта з відавочнай няўпэўненасцю. Значыць, гэта паўтараецца ў песні толькі па звычаю, па ўзнаўленні мінулага, па патрабаванні і выкліку вуснага творчага складу, часткова іншы раз па ўспаміне (апошняе, урэшце, менш за ўсё адыгрывае тут ролю, *бо творчасць не ўспамінаецца, а ўзнаўляецца ў духу і слове, і тое, што не ўзнаўляецца, хутка перастае існаваць зусім*). Такім чынам, гэта здабытак творчасці старажытнай, гэта яе працэс і гісторыя перад нашымі вачыма” [3, с. LIX–LX]. Відавочна, што думкі П. А. Бяссонава пра ўзнаўленне, а не ўспамінанне творчасці пераклікаюцца з думкамі стваральнікаў вусна-формульнай тэорыі амерыканскіх даследчыкаў М. Пэры і А. Б. Лорда (пач. – сяр. XX ст.).

Крокам наперад у справе збірання і даследавання песенных варыянтаў з’явілася 7-томнае выданне матэрыялаў, сабраных П. П. Чубінскім, “Працы этнаграфічна-статыстычнай экспедыцыі ў Заходне-Рускі край...” (1872–1877), у якім змешчана каля 400 песень з Мінскай і Гродзенскай губерняў. Вялікая частка тэкстаў песень пададзена ў 2–14 (часцей 3–5) варыянтах, прычым усёй групе тэкстаў даецца адзін нумар, а варыянты пазначаюцца літарамі А, Б і г. д. Важнай знаходкай даследчыка з’яўляецца форма запісу тэкставых варыянтаў, якая, аднак, не была выкарыстана іншымі фалькларыстамі. У якасці прыкладу прывядзём вясельную песню № 1354 [14, с. 454]. Такая форма запісу дае магчымасць хутка супаставіць варыянты, убачыць тэндэнцыі і заканамернасці тэкставых змен і адрозненняў:

А	Б
1) Іхала перезва до дому,	1) Да до дому, приданочки, до дому!
2) Клікала Марусю з собою:	2) Бо поіли коники солому
3) “Ой, иди ж, Марисю, з нами,	3Б=2А Да возьмимомо...,
4) Дамо тобі віночок з перлами”.	4Б=5А Да не мушу, сестриці...,
5) “Рада б я іхати з вами, не мушу:	5Б=6А Вподобала...
6) Полюбила Иванка, як душу”.	
(Дубішча, Стараканстанцінскі павет)	(Плотніца, Пінскі павет)

Павелічэнне запісаў песеннага фальклору напрамую ўздзейнічала на зрухі ў вывучэнні варыянтнасці народнай песні. Яскравым прыкладам служаць выданні П. В. Шэйна. Калі ў 1873 г. у “Беларускіх песнях, сабраных П. В. Шэйнам”, пытанне пра варыянты не закраналася, то ў асобным зборніку “Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями” 1874 г. складальнік ужо выказвае думкі наконт “багатай варыянтамі” народнай песні. Ён зазначае, што супастаўляў тэксты свайго запісу з варыянтамі сваіх інфарматараў і тымі, што знаходзіў у беларускіх, рускіх і польскіх выданнях. Але ні саміх варыянтаў, ні спасылак на іх у зборніку няма. І, нарэшце, у працы “Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края” П. В. Шэйн падае самі варыянты тэкстаў песень ці спасылаецца на варыянты ў папярэдніх выданнях песеннага фальклору. Крытэрыў для аб’яднання тэкстаў у адну групу варыянтаў – агульны сюжэт, як, напрыклад, у шасці калядных песнях “Го-го-го, каза” [15, с. 90–95]. Але часам збіральнік памыляецца, калі лічыць варыянтамі, напрыклад, вяснянкі “Благаславі, Божа, зіму замыкаці” і “Вясна, вясна, вясна красна” [15, с. 126], якія зусім розныя і па сюжэце і па рытміцы. Гэта можна апраўдаць яшчэ адсутнасцю пэўнага разумення і навуковага абгрунтавання таго, што з’яўляецца варыянтам і варыянтнасцю.

Такі ж падыход назіраецца і ў “Смаленскім этнаграфічным зборніку” У. М. Дабравольскага. Калі ў другой частцы зборніка (1893), дзе змешчаны сямейна-абрадавыя песні, пра варыянты гаворкі не ідзе, то ў чацвёртай (1903) збіральнік падае значную колькасць тэкстаў каляндарна-абрадавых песень з варыянтамі (звычайна ад 2 да 8). Аснова для вызначэння адной групы варыянтаў – сюжэт. Але пэўны падыход для аб’яднання яшчэ не распрацаваны, таму часам у адну групу варыянтаў

трапляюць песні з рознымі, але падобнымі па схеме разгортвання сюжэтамі ці з падобнымі дзеючымі асобамі. Складальнік занадта шырока трактуе аб'ём аднаго сюжэта, а на самой справе перад намі ўжо група сюжэтаў.

Выдатны фалькларыст Е. Р. Раманаў сваёй бліжэйшай мэтай лічыў публікацыю або новых твораў народнапесеннага мастацтва, або тых, якія з'яўляюцца значнымі варыянтамі, “з параўнаннем іх у апошнім выпадку з тымі, што ўжо з'явіліся ў друку...” [11, с. IX]. Да большасці песень I і II выпускаў “Беларускага зборніка” (1885) збіральнік у зносках падае варыянты частак тэксту – слоў, словазлучэнняў, радкоў – і прапануе параўнаць з варыянтамі песень, што былі ўжо выдадзены іншымі збіральнікамі. У каментарыях амаль што да кожнай песні VII выпуску зборніка (“Беларускія народныя мелодыі”, 1910) Е. Р. Раманаў адзначае, ці сустрэты іх варыянты. У прадмове да зборніка збіральнік аналізуе характар мясцовых змен і адрозненняў варыянтаў летняй “А как зародило много ягод у бору”, а таксама магчымы час запазычання: “...великаруская, і занесена сюды стараверамі ў к. XVII ст... Значна пашырана і мае мноства варыянтаў. У Віленскай губерні, мяркуючы па захаваных у чысціні велікарускіх выразах, песня ўвайшла ў беларускі рэпертуар нядаўна, і мясцовыя беларусы яшчэ не паспелі перарабіць яе тэксту. Але ў напеў затое ўнеслі арыгінальныя змены. У Магілёўскай губерні напеў захаваўся ў большай чысціні, але тэкст ужо значна перароблены” [11, с. V].

Вельмі каштоўнымі з'яўляюцца назіранні Е. Р. Раманава над тэкстамі песень (ім сабрана амаль 4000), якія дазволілі зрабіць вывады аб тым, што беларускія народныя песні вельмі істотна змяніліся за доўгія стагоддзі бытавання: “Многія з іх захавалі толькі старажытны касцяк... многія паявіліся ў сваім цяперашнім выглядзе пасля самых розных пераробак, уставак, скарачэнняў, напластаванняў. Найбольш у гэтых адносінах пацярпелі песні любоўныя, якія вар'іруюцца бясконца” [11, с. IX]. Е. Р. Раманаў заўважае, што многія песні з'яўляюцца тыповымі прыкладамі песеннай кантамінацыі.

Пацвярджае і развівае гэтыя думкі З. Ф. Радчанка. Першая яе праца “Сборник малорусских и белорусских народных песен Гомельского уезда, записанные для голоса с аккомпанементом фортепьяно Зинаидой Радченко” (1881) змяшчае 30 тэкстаў з нотамі. У навуковых адносінах значна больш цікавым з'яўляецца другі зборнік даследчыцы “Гомельские народные песни (белорусские и малорусские)” (1888). Трэба адзначыць, што з-пад увагі збіральніцы, як і некаторых іншых фалькларыстаў, не выпала такая характэрная рыса народнага спявання, як строгае прымеркаванасць абрадавых песень да пэўнай пары года, але яна ўпершыню выкарыстала сістэму размяшчэння песень “у тым парадку, як яны спяваюцца круглы год” [5, с. XXI]. Прычым, год пачынаецца з вяснянак, што адпавядае чыста народнаму ўспрыманню і разуменню кола прыродных рухаў.

Вывучэнне беларускіх народных песень у цэласнасці верша і напева адразу ж выводзіць даследаванне З. Ф. Радчанкі на якасна больш высокі ўзровень, які дазволіў ёй упершыню ў славянскай фалькларыстыцы зафіксаваць такую надзвычайную важную з'яву, як бытаванне тыпавых напеваў абрадавых песень з рознымі тэкстамі. У зборніку ў зносках указаны беларускія, рускія і ўкраінскія варыянты амаль да кожнай песні. Напрыклад, яна піша: “Усе запісаныя мною 95 вяснянак спяваюцца на тры напевы; на першы з іх (напеў гл. у “Зборніку маларускіх і беларускіх народных песень... Радчанка”, Вып. I, 1881 г.) спяваецца да 80 песень, на другі – дзiesiąткі два жартоўных вяснянак і на трэці – усяго 3–4 вяснянкі” [5, с. I]. У такім жа сэнсе яна гаворыць і пра вялікодныя, жніўныя, вясельныя – наогул, пра ўсе абрадавыя песні.

З. Ф. Радчанка звяртае ўвагу і на такую з'яву, як традыцыйная ўстойлівасць абрадавых песень, якая пасля прывядзе да даследавання вар'іравання тыпавых меладычных і рытмічных структур. Аўтар заўважае і шматлікія мясцовыя адрозненні народных песень, вывучэнне якіх асвятляе з'яву лакальнай варыянтнасці. «Толькі вяснянкі, – зазначае яна, – ды іншыя абрадавыя (песні) усё яшчэ захоўваюць часткова непарушнасць сваёй мелодыі; усе ж астатнія змяняюцца ў сваіх напевах. Здраецца і так, што на адной вуліцы спяваюць песню, якая не вядома на другой; так і кажуць: “Мы не ведаем тые песні, то поюті слободжане, а мы кончане” (слободжане – жыхары галоўнай вуліцы; кончане – тыя, што жывуць у канцы вескі). Падчас зусім губляешся ў гэтай масе варыянтаў; амаль што ўвесь час чуеш падобныя фразы: “А не, то, бачца, не так; а то з тые песні перахоплена (узятая) на тую”. Пры гэтым, вядома, кожная спявачка ўпэўнена, што яе спяванне і ёсць сапраўднае, а ўсе іншыя варыянты толькі каверкаюць яе песню: “Як ена заводіті”, – кажуць яны з дакорам» [5, с. XVIII].

Важна, што ў кожным раздзеле зборніка збіральніца змяшчае ад адной да сямі пар тэкставых варыянтаў песень, друкуючы іх пад адным нумарам (А і Б).

Акрамя пералічаных, у канцы XIX – пач. XX ст. выходзяць выданні, складальнікамі якіх з’яўляліся А. С. Дамбавецкі, М. А. Янчук, Д. Г. Булгакоўскі, А. Розенфельд, Я. А. Ляцкі, Е. І. Бычко-Машко. Даследчыкі ўзбагацілі эмпірычны матэрыял фалькларыстыкі, але не зрабілі значнага ўплыву на распрацоўку праблемы варыянтаў і варыянтнасці. У іх змешчаны тэксты беларускіх песень без варыянтаў ці са спасылкамі на беларускія, украінскія, букавінскія варыянты (у Д. Г. Булгакоўскага, 1890) або можна выпадкова адшукаць сярод вялікай колькасці тэкстаў некалькі пар варыянтаў (як у А. С. Дамбавецкага, 1882). Толькі М. В. Доўнар-Запольскі, М. М. Косіч, С. Малевіч і А. А. Грыневіч свядома змясцілі ў сваіх зборніках па некалькі пар варыянтаў тэкстаў.

Такім чынам, на этапе назапашвання матэрыялаў песеннага фальклору і спроб яго асэнсавання ствараліся неабходныя перадумовы для вырашэння асноўных пытанняў, што тычыліся бытавання народных песень у варыянтах. Перш за ўсё эмпірычным шляхам былі адкрыты самі факты існавання варыянтнага мноства песень, адрознення мясцовых стыляў і традыцый, меншай падуладнасці вар’іраванню абрадавых песень, большай – пазаабрадавых. У першых навуковых даследаваннях беларускай фалькларыстыкі быў выяўлены шэраг прычын, што ўздзейнічаюць на ўзнікненне песенных варыянтаў (месца, час, асяроддзе, форма бытавання, індывідуальныя асаблівасці выканаўцы). Увага да гэтых пытанняў будзе павялічвацца ў цеснай сувязі з пашырэннем збіральніцтва народных песень, з назапашваннем фактычнага матэрыялу і з адкрыццём разнастайных узораў лакальных песенных стыляў. Разам з ростам узроўню тэарэтычнай думкі фалькларыстаў усё больш пэўнымі будуць станавіцца навуковыя вывады.

Трэці этап. Працэс збірання і даследавання беларускіх народных песень працягваўся і далей. Пачынаючы з выхату ў свет у 1910 г. VII выпуску “Беларускага зборніка” Е. Р. Раманава, амаль што ўсе наступныя выданні змяшчалі і запісы напеваў ці да часткі, ці да ўсіх песень зборнікаў.

І. А. Сербай у сваёй працы “Беларусы-сакуны” (1915) звяртаў увагу на тое, што песні ў розных мясцовасцях “даволі рэзка адрозніваюцца між сабой па змесце і матыву, гэтак жа і па мелодыях. Праўда, варыянты гэтых песень сустракаюцца на ўсёй прасторы вялізнай Беларусі, але нават і гэтыя варыянты маюць усюды свой мясцовы каларыт” [13, с. XIII].

У строга навуковым характары вытрыманы двухтомнік А. Шлюбскага “Матэрыялы да вывучэння фальклору і мовы Віцебшчыны” (1927–1928), у якім змешчаны і варыянты тэкстаў беларускіх песень, і падрабязны пералік варыянтаў (да чатырох дзясяткаў) з папярэдніх выданняў да кожнай з публікуемых ім песень.

Адным з лепшых выданняў песеннага фальклору беларусаў у міжваенны перыяд з’явіўся зборнік М. Гарэцкага і А. Ягорава (1928), у якім усе песні – з напевамі. Прычым, да дзевяці напеваў пададзены іх варыянты ў запісах М. Аладава, якія маюць нязначныя адрозненні і з’яўляюцца важным адлюстраваннем працэсу вар’іравання напеваў пры іх розначасовым выкананні адным спеваком.

І. К. Здановіч таксама назіраў за розначасовымі варыянтамі выканання песні адным і тым жа выканаўцам (яго маці). Заўважаныя пры гэтым адхіленні ў напевах ён фіксаваў і дадаваў да асноўных напеваў, якія з’яўляюцца варыянтамі, што былі найчасцей выкарыстаны (“Народные песни местечка Селец Пружанского уезда, Полесского воеводства (Западная Белоруссия)”, 1931).

На працягу 1930-х гг. навуковыя зборнікі народных песень амаль не выдаваліся, але свет убачылі тэматычныя фальклорныя зборнікі папулярызатарскага характару і зборы беларускіх народных песень з нотамі ў апрацоўцы кампазітараў для выканання творчымі калектывамі. А таксама, як вядома, у савецкі час была праведзена вялікая праца па збіранню песеннага фальклору. Усё ж, у параўнанні з вялізнай колькасцю тэкстаў, назапашаных да гэтага часу беларускімі фалькларыстамі, музычных запісаў было зроблена вельмі мала, да таго ж яны былі не вельмі дакладныя.

Значным крокам наперад стаў першы і адзіны том збору “Песень беларускага народа”, што ўбачыў свет у 1940 г. Ён з’явіўся амаль што першай спробай навуковага ва ўсіх адносінах выдання беларускай песні і змясціў больш за 200 песень (з нотамі). У зборніку ўпершыню былі пададзены не толькі тэкставыя варыянты песень, але і, што вельмі важна, меладычныя, існаванне вялікай колькасці якіх на Беларусі ўжо неаднаразова адзначалася. Трэба падкрэсліць, што гэты зборнік, бадай, адзіны, у якім паэтычны тэкст песень беларусаў надрукаваны з захаваннем строфікі.

Гэта стала магчымым, перш за ўсё, таму, што толькі напеў можа паказаць форму верша. Акрамя таго, з мэтай палягчэння вывучэння асобных песень складальнікі ў каментарыях змясцілі спісы вядомых варыянтаў ва ўсходнеславянскіх зборніках. Прычым, з зазначэннем, варыянт гэта напеву ці тэксту, блізкі ці далёкі, ці скарочаны варыянт.

У 1941 г. у музычна-фальклорнай серыі “Песні народаў СССР” выйшлі “Беларускія народныя песні” (складальнік – З. В. Эвальд). У прадмове рэдактар зборніка Я. У. Гіпіус адзначае, што асабліва востра адчуваецца нястача ў публікацыях менавіта музычнага фальклору, збіранне і дакладны запіс якога звязаны са значна большымі цяжкасцямі, чым збіранне і запіс народнай паэтычнай творчасці. “У той жа час... мастацкая практыка і навука аднолькава маюць патрэбу ў публікацыях запісаў, якія б максімальна дакладна ўзнаўлялі *жывое гучанне* народнай песні... дэталёва фіксавалі ўсе асабліва-сці *жывой інтанацыі*... Дакладнасць запісаў народнай музыкі неабходна для гістарычна правільных навуковых назіранняў і абагульненняў” [8, с. 5–6]. Таму аўтары зборніка захавалі, як і ў папярэднім выданні, найстражэйшую навуковую дакладнасць у музычна-рытмічных адносінах ва ўсіх запісах. У шматлікіх песнях над асноўным нотным радком у некаторых месцах змешчаны дадатковы радок з адрэзкам нотнага тэксту і забяспечаны паметкай “а...”. У агульных заўвагах да зборніка няма ніякіх тлумачэнняў наконт гэтага ўмоўнага абазначэння. Змест гэтага дадатковага нотнага тэксту, на наш погляд, трэба разглядаць як элементы імправізацыі (варыяцыйнасці) у працэсе спеваў.

У сваіх заўвагах пра беларускую народную песню Я. У. Гіпіус і З. В. Эвальд закранаюць шматлікія пытанні, якія маюць непасрэднае дачыненне да з’явы варыянтнасці, у тым ліку і фарміраванне сучаснай песеннай традыцыі на базе пераасэнсавання цыклавых каляндарна-абрадавых песень. Адзначаецца, што ў беларускім песенным фальклору ўсталявалася мацнейшая асацыятыўная сувязь інтанацый каляндарных напеваў, з аднаго боку, з пэўнымі этапамі святочнага каляндара, з другога – з пэўнымі групамі тэм і вобразаў.

Пытанне аб інтанацыйна-стылявых адрозненнях лакальных традыцый беларускага песеннага фальклору (а таксама сямейных і індывідуальных традыцый асобных майстроў і народных песенных школ), неабходнае для вывучэння лакальнай варыянтнасці, пакуль, пры тым стане вывучанасці фальклору, не магло быць пастаўлена ва ўсёй паўнаце. Але з прычыны вялікай навуковай значнасці гэтай праблемы для даследавання гістарычнага генезісу стыляў беларускай народнай музыкі ў зборніку яму прысвечаны спецыяльны артыкул К. Квіткі “Аб вобласцях распаўсюджвання некаторых тыпаў беларускіх каляндарных і вясельных песень”, што падводзіць вынік шматгадовых назіранняў даследчыка. Аўтар артыкула меў на мэце высвятленне абласцей распаўсюджвання лакальных тыпаў і праводзіў аналіз шляхам параўнання розных песень, што належаць да аднаго тыпу, але былі запісаны рознымі збіральнікамі на ўсходнеславянскіх тэрыторыях. Увагу даследчыка прыцягнулі і мясцовыя асаблівасці лакальных стыляў каляндарна-абрадавых песень, якія ён, у прыватнасці, разглядае на прыкладзе гуканняў у вяснянках і жніўных песнях славян. У цэлым, К. Квітка ў шматлікіх заўвагах даваў зразумець, што лічыць неабходным запіс як мага большай колькасці варыянтаў песень для больш дакладнага вывучэння важнейшых пытанняў фалькларыстыкі.

Чацвёрты этап. У пасляваенны час паявіліся многія, у тым ліку і фундаментальныя выданні песеннага фальклору Беларусі. Трэба адзначыць, што з гэтага часу аўтары-складальнікі ніводнай працы не абміналі праблемы існавання фальклору ў варыянтах. Згадванне варыянтаў становіцца неад’емным момантам любога даследавання беларускай фалькларыстыкі. Сярод іх у першую чаргу трэба назваць выданні такіх выдатных дзеячаў, як М. М. Чуркін, Р. Р. Шырма, Г. І. Цітовіч. Так, напрыклад, у першым і другім тамах свайго чатырохтомніка Р. Р. Шырма падае шэраг песень у двух варыянтах. Вынікам працы Г. І. Цітовіча над “Анталогіяй беларускай народнай песні” [1] стала глыбокае веданне песенных матэрыялаў з друкаваных крыніц і даступных рукапісных калекцый. Таму значную каштоўнасць уяўляе прадстаўнічы спіс знойдзеных складальнікам беларускіх, рускіх, украінскіх і літоўскіх варыянтаў да кожнай песні. Колькасць іх дасягае 12–18, прычым кожны раз Г. І. Цітовіч адзначае: варыянт напеву гэта ці тэксту, блізкі ці далёкі варыянт, у чым знойдзены падабенства і адрозненні.

Прыкладна ў гэты ж час выходзяць V і VI тамы “Люды беларускага” М. Федароўскага, ступень звароту ў якіх да праблемы варыянтаў адпавядае ўзроўню канца XIX ст., калі і збіраліся народныя песні, што ўвайшлі ў гэтыя зборы. Свет убачылі новыя ўзоры песеннага фальклору, прычым

варыянты (ад 1 да 9) песень складальнікі змясцілі побач пад рознымі нумарамі; адлюстраванне атрымаў і факт існавання некалькіх тэкстаў на адзін напеў.

З 1970 г. пачынае выходзіць грунтоўнае шматтомнае акадэмічнае выданне беларускай народнай творчасці. Ва ўсіх тамах у каментарыях адзначаюцца ўсе выяўленыя варыянты (да некалькіх дзясяткаў), у асобных выпадках прыводзяцца адрозненні; некаторыя песні збору падаюцца ў варыянтах.

Варыянты песень у цэлым, тэкстаў, напеваў, іх частак, практычныя назіранні і тэарэтычныя вывады мы знаходзім у выданнях В. І. Ялатава [6], З. Я. Мажэйкі [7], У. І. Раговіча [10], Т. Б. Варфаламеевай [4], “Беларускі фальклор у сучасных запісах” [2], К. П. Кабашнікава, Л. С. Мухарынскай, А. С. Фядосіка, Г. В. Таўлай, Т. В. Валодзінай [9] і інш. Яны змяшчаюць асобныя глыбокія назіранні і думкі, якія ў той ці іншай ступені датычаць праблемы варыянтнасці ў беларускім песенным фальклору.

Такім чынам, у працэсе фарміравання праблемы варыянтнасці у беларускай фалькларыстыцы можна вылучыць чатыры асноўныя этапы. Спачатку эмпірычным шляхам былі адкрыты факты існавання варыянтнага мноства народных песень, адрознення мясцовых стыляў і традыцый, выяўлены шэраг прычын, што ўздзейнічаюць на ўзнікненне песенных варыянтаў (месца, час, асяроддзе, узрост і індывідуальныя здольнасці выканаўцы, форма бытавання). Увага да з’явы існавання беларускага песеннага фальклору ў варыянтах расла ў цеснай сувязі з назапашваннем фактычнага матэрыялу, ростам узроўню тэарэтычнай думкі фалькларыстаў. Метад супастаўлення варыянтаў стаў адным з асноўных у працэсе даследавання праблем беларускай і ўсходнеславянскай фалькларыстыкі, выяўлення асаблівасцяў і заканамернасцяў бытавання фальклору.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Анталогія беларускай народнай песні / уклад. Г. Цітовіч; пад рэд. Р. Шырмы. – 2-е выд. – Мінск : Беларусь, 1975. – 616 с.
2. Беларускі фальклор у сучасных запісах : Традыц. жанры: Гомель. вобл. / уклад. В. А. Захарава [і інш.]; уклад. муз. часткі У. І. Раговіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1989. – 384 с.
3. Бессонов, П. А. Белорусские песни с подробными объяснениями их творчества и языка, с очерками народного обряда, обычая и всего быта / П. А. Бессонов. – М., 1871. – 176 с.
4. Варфаламеева, Т. Б. Песні Беларускага Панямоння / Т. Б. Варфаламеева ; Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Беларус. навука, 1998. – 287 с.
5. Гомельские народные песни (белорусские и малорусские) / зап. в Дятловской волости Гомельского уезда Могилевской губ. Зинаидой Радченко // Зап. РГО по Отд. этногр. – СПб., 1888. – Т. XIII. – Вып. II. – 226 с.
6. Елатов, В. И. Мелодические основы белорусской народной музыки / В. И. Елатов. – Минск : Наука и техника, 1970. – 144 с.
7. Мажэйка, З. Я. Песні беларускага Паазер’я / З. Я. Мажэйка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 494 с.
8. Песни народов СССР : Белорусы / под ред. Е. В. Гиппиуса; сост. З. В. Эвальд. – М., Л. : Музгиз, 1941. – 144 с.
9. Песні пакінутых вёсак / уступ. сл. Н. Г. Мазурына, Г. Р. Нячаева, Т. В. Валодзіна ; паслясл. : Ю. В. Паццопа ; уклад. Т. В. Валодзіна, Н. Г. Мазурына (муз. частка) ; пад агул. рэд. А. І. Лакоткі. – Мінск : Беловагруп, 2016. – 356 с.
10. Раговіч, У. І. Песенны фальклор Палесся : у 3 т. / У. І. Раговіч. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2001. – Т. 1: Песні святочнага календара. – 2001. – 528 с.
11. Романов, Е. Р. Белорусский сборник / Е. Р. Романов. – Вильня, 1910. – Т. 1. – Вып. 7. – 44 с.
12. Сборник памятников народного творчества в Северо-Западном крае / под ред. П. Гильтебрандта. – Вильна, 1866. – 300 с.
13. Сербов, И. А. Белорусы-сакуны. Краткий этнографический очерк : сб. отд. рус. яз. и словесности Имп. АН / И. А. Сербов. – Петроград, 1915. – Т. 94, № 1. – 180 с.
14. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западное отделение: материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским : в 7 т. – Пг., 1872–1877. – Т. 4 : Обряды : родины, крестины, свадьба, похороны. – Пг., 1877. – 716 с.
15. Шейн, П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края : в 2 ч. / П. В. Шейн. – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1887. – Т. I. – Ч. I. – 286 с.

References

1. Цітовіч Г., *Antalogiia belaruskai narodnai pesni* [Ontology of Belarusian folk songs], in Shyrma R. (ed.), 2nd ed., Belarus’, Minsk, BY, 1975.
2. Zakharava V. A., Kavaleva R. M., Litsvinka V. D., *Belaruskii fal’klor u suchasnykh zapisakh : Tradyts. zhanry: Gomel’ vobl.* [Belarusian folklore in contemporary records: Traditional genres: Gomel region], Universitetskoe, Minsk, BY, 1989.
3. Bessonov P. A., *Belorusskie pesni s podrobnymi ob’iasneniiami ikh tvorchestva i iazyka, s ocherkami narodnogo obriada, obychaia i vsego byta* [Belarusian songs with detailed explanations of their creativity and language, with essays on folk rites, customs and all life], Moscow, RU, 1871.

4. Varfalameeva T. B., *Pesni Belaruskaga Paniamonnia* [Songs Belarusian Ponemon], Belarускаia navuka, Minsk, BY, 1998.
5. *Gomel'skie narodnye pesni (belorusskie i malorusskie)* [Gomel folk songs (Little Russian and Belarusian)], St. Petersburg, 1888, vol. 3, no. 2.
6. Elatov V. I., *Melodicheskie osnovy belorusskoi narodnoi muzyki* [Melodic foundations of the Belarusian folk music], Nauka i tekhnika, Minsk, BY, 1970.
7. Mazheika Z. Ia., *Pesni belaruskaga Paazer'ia* [Songs of Belarusian Lakeland], Navuka i tekhnika, Minsk, BY, 1981.
8. Eval'd Z. V., *Pesni narodov SSSR : Belorusy* [Songs of the Soviet peoples: Belarusians], in Gippius E. V. (ed.), Muzgiz, Moscow, Leningrad, RU, 1941.
9. Valodzina T. V., Mazuryna N. G., *Pesni pakinutykh vesak* [The song abandoned villages], in Lakotka A. I. (ed.), Belovagrupp, Minsk, BY, 2016.
10. Ragovich, U. I. *Pesenny fal'klor Palessia: u 3 t., T. 1: Pesni sviatochnaga kalendara* [Folk songs of Polissya: in 3 volumes, Volume 1: Songs festive calendar], Chatry chvertsi, Minsk, BY, 2001.
11. Romanov E. R., *Belorusskii sbornik* [The Belarusian collection], vol. 1, no. 7, Vilna, LT, 1910.
12. Gil'tebrandt P. (ed.), *Sbornik pamiatnikov narodnogo tvorchestva v Severo-Zapadnom krae* [Collection of monuments of folk art in the North-West Territory], Wilna, LT, 1866.
13. Serbov I. A., *Belorusy-sakuny. Kratkii etnograficheskii ocherk : sbornik otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti Imperatorskoi AN* [Belarusians-Sakun. A brief ethnographic sketch: a collection of department of Russian Language and Literature of the Imperial Academy of Sciences], vol. 94, no. 1, Petrograd, RU, 1915.
14. Chubinskii P. P., *Trudy etnograficheskoi statisticheskoi ekspeditsii v Zapadno-Russkii krai. Iugo-Zapadnoe otd-nie: materialy i issledovaniia: v 7 t., T. 4 : Obriady : rodiny, krestiny, svad'ba, pokhorony* [Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the West-Russian region. South-Western Division: materials and research: in 7 volumes, T. 4: Rites: homelands, christenings, weddings, funerals], Petersburg, RU, 1877.
15. Shein P. V., *Materialy dlia izucheniia byta i iazyka russkogo naseleniia Severo-Zapadnogo kraia : v 2 chastiakh* [Materials for studying the way of life and language of the Russian population of the North-Western Territory: in 2 parts], p. 1, St. Petersburg, RU, 1887.

Информация об авторе

Мазурина Наталья Геннадьевна – кандидат филологических наук, доцент. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: mazuryngang@tut.by

Information about the author

Natalya G. Mazuryna – Ph. D. (Philol.), Associate Professor, Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus) E-mail: mazuryngang@tut.by